

**Govor predsednice Državnega zbora mag. Urške Klakočar Zupančič
na državni proslavi ob dnevu upora proti okupatorju
Šoštanj, 26. april 2023**

Spoštovani visoki gostje,
gospe in gospodje!

Pisalo se je leto 1941 in bil je 6. april, ko je Hitler, ki si je do takrat že podredil dobršen del Evrope, z letalskimi bombniki napadel Kraljevino Jugoslavijo. 11. aprila sta se Nemčiji pridružili še Italija in Madžarska. Slovensko ozemlje, na zahodu že takrat zmanjšano za tretjino, ki je po Rapalski pogodbi iz leta 1920 pripadlo Italiji, so si razdelili štirje okupatorji: Nemci, ki so zasedli Gorenjsko, Štajersko, severozahodni del Prekmurja in severni del Dolenjske; Italijani, ki so zavzeli večino Dolenjske z Ljubljano; Madžari, ki so si kasneje priključili Prekmurje, in Neodvisna država Hrvaška, ki je zasedla posamezna naselja od Bregane do bližine Brežic. Začelo se je eno najtemnejših obdobj v slovenski zgodovini, ko so vsi okupatorji izvajali raznarodovalne ukrepe z namenom potujčiti slovensko prebivalstvo in zasedena ozemlja čim prej priključiti svoji matični državi. Poleg prepovedi uporabe slovenskega jezika je raznarodovalna politika, ki je bila najhujša na nemški strani, izvajala nacistično etnično in rasno čiščenje, izganjala ljudi iz domov in jih gnala v nemška taborišča ali jih izseljevala v Srbijo, številni moški so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko, začelo se je streljanje talcev, nad slovenske Jude pa so se zgrnile grozote holokavsta.

Nemci so v predele, od koder so preganjali slovensko prebivalstvo, želeli naseliti svoje ljudi, pripadnike čistokrvne arijske rase. Spodnjo Štajersko so smatrali za zgodovinsko in kulturno nemško deželo, zato se je vzgoja prebivalstva v nacističnem duhu začela že v zgodnjem otroštvu, nato pa prek šol do vseh oblik javnega in zasebnega življenja, za kar je bila odgovorna krovna organizacija Štajerska domovinska zveza (nem. Steirischer Heimatbund), katere vodja Franz Steindl je večkrat izjavil, da je treba Spodnještajerce čim prej naučiti ne le nemško govoriti, brati in pisati, temveč tudi nemško razmišljati. Temelje za ponemčevanje je že kmalu po napadu na Jugoslavijo, natančneje 26. aprila 1941, položil sam Adolf Hitler, ko je osebno obiskal Maribor in štajerskemu guvernerju Sigfriedu Uiberreitherju naročil: »Napravite mi to deželo spet nemško!« (Nem.: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!«) Izgon iz domovine je bil predviden za narodnozavedne Slovence, predvsem izobražence in duhovnike, protinaciste in tiste, ki so se na Štajersko priselili po prvi svetovni vojni iz Primorske, nato pa za pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja. Ljudi so zapirali v kasarne, v Celju na primer v zloglasni zapor, imenovan Stari pisker. Ob zasliševanju in mučenju je okupator na dvorišču zapora izvajal množične likvidacije zapornikov.

Družina Ivica Žnidaršič, dolgoletne predsednice Društva izgnancev Slovenije 1941–1945, je bila izgnana v Nemčijo. Ivica se je dneva, ko so bili izgnani, spominjala takole: »Zjutraj se je pred hišo ustavil kamion. Z njega so poskakali Nemci s puškami, obkolili so hišo in začeli tolči po vratih. Mama in oče sta nas otroke začela hitro oblačiti in obuvati. Spominjam se, da so se mami tako tresle roke, da ni mogla zapeti gumba na moji oblekici. Oborožena nemška vojaka sta nas priganjala na kamion. Smeli smo vzeti le ročno prtljago, ostala je polna trgovina, živina v hlevu, konji, kokoši, žito, ajda je bila še v snopih na njivi. Odpeljali so nas v grad Rajhenburg. Tam smo nekaj dni ležali v hlevih na slami. Vsak je dobil okrog vratu železno ploščico s številko. Oče je rekel: ›Označili so nas kakor pse.‹ Iz Rajhenburga so nas odpeljali s transportom, vozili smo se 41 ur. Prvi lager, kamor so nas pripeljali, je bil v Erfurtu.«

Ljubljana, ki je po okupaciji postala upravno središče Ljubljanske pokrajine, ene od italijanskih provinc, ki jo je najprej vodil visoki komisar Emilio Grazioli, se je okupatorju uprla, čeprav se je

del slovenskih politikov in duhovščine, skupaj s škofom dr. Gregorijem Rožmanom, hitro uklonil in je pristal na kolaboracijo, tudi simbolično z izročitvijo mestnih ključev. Večina mestnega prebivalstva pa zasedbe ni sprejela. Ironično so se ravno v noči s 26. na 27. april 1941, torej noč po tem, ko se je Hitler sprehajal po Mariboru, v Rožni dolini v vili književnika Josipa Vidmarja sestali predstavniki nekaterih slovenskih političnih strank, dela Sokolov in kulturnih delavcev. Zvezo komunistov so predstavljali Boris Kidrič, Aleš Bebler in Boris Ziherl, krščanske socialiste je zastopal Tone Fajfar, Sokole Josip Rus, kulturne delavce pa Josip Vidmar, Franc Šturm in Ferdo Kozak. V tej noči je bila ustanovljena Protiimperialistična fronta kot upor proti imperializmu oziroma kot temelj za oborožen upor proti okupatorju. Prve akcije, predvsem sabotáže in diverzije, so aktivisti izvajali že takoj po ustanovitvi. Protiimperialistična fronta se je 22. junija 1941, ko se je začela operacija Barbarossa oziroma nemški napad na Sovjetsko zvezo, preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ta je do pomladi 1942 v Ljubljani organizirala vzporedno ilegalno oblast, v mestu so bile ustanovljene ilegalne delavnice, ciklostilne tehnike in tiskarne, ki so tiskale časopise in propagandno gradivo ter izdelovale ponarejene dokumente in druge papirje. Delovalo je tudi ilegalno zdravstvo. Od sredine novembra 1941 do začetka aprila 1942 je prebivalce hrabil legendarni radio Kričač, ki so ga izdelali študentje elektrotehnike. Italijani so na upor odgovorili s številnimi represivnimi ukrepi. Vpeljali so policijsko uro, zaplembo radijskih aparatov in avtomobilov, prepoved vožnje s kolesi, pri čemer je bilo za kršitve zagroženo streljanje. Nato so uvedli konfinacijo za politično sumljive prebivalce, streljanje talcev pa je postalo sistematično. Februarja 1942 je bila Ljubljana obdana z bodečo žico.

Osvobodilna fronta kot politična organizacija, ki je združevala več politično različno mislečih frakcij, je oblikovala svoj program, med drugim sedem gesel, od katerih je prvo določalo pravico slovenskega naroda do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi. Najvišji organ Osvobodilne fronte, Vrhovni plenum, je sprejel odlok o vključitvi slovenskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije. Temeljne točke četrtega zasedanja, ki je bilo 1. novembra 1941, so zarisale okvire vseslovenskega upora proti okupatorju, definirale izhodišče za združitev in osvoboditev slovenskega naroda, utemeljile preoblikovanje slovenske narodne zavesti, določile notranjo medsebojno lojalnost, enotnost in slogo med jugoslovanskimi narodi ter temelje za ljudsko demokracijo po koncu vojne. Pomemben politični program je žal Komunistična partija Slovenije razlagala po svoje, postopoma prevzemala pomembne položaje znotraj Osvobodilne fronte, s podpisom Dolomitske izjave 28. februarja 1943 pa so ji vodilno vlogo pod sloganom enotnosti priznali še skupina krščanskih socialistov in Sokoli.

Slovensko ljudstvo se je z nastankom Osvobodilne fronte združilo in skupaj uprlo vsem okupatorjem, ki so v drugi svetovni vojni zasedli in razkosali slovensko ozemlje, ki so ustrahovali, potujčevali in izseljevali ljudi, ki so zapirali in streljali talce ter grabili po slovenski zemlji. Posebnost slovenskega upora, ki ga je definiralo narodnoosvobodilno gibanje, je bila gradnja ljudske oblasti. Medtem ko si je večina udeležencev osvobodilnega boja želela svobodnih in demokratičnih odnosov v novi državi, je nadzor nad gibanjem obdržala Komunistična partija, ki je po vojni prevzela oblast. Kljub temu pa nastanek Osvobodilne fronte zaznamuje pomembno prelomnico v slovenski zgodovini, ko se je narod v nuji po samoohranitvi in v želji po samoodločbi združil, organiziral in legitimno uprl. Nastanek svobodne in samostojne države leta 1991 je bil logičen nadaljnji korak k popolni svobodi naroda, ki se mu je na majhnem koščku zemlje sredi Evrope, kjer se gorske verige stikajo z morjem in prostrana ravnina meji na gozdnato hribovje, pod različnimi tujimi vladarji uspelo obdržati stoletja. Zaradi upora pod vodstvom Osvobodilne fronte se je obdržal tudi med najhujšo morijo v zgodovini človeštva, ki se je uradno končala 9. maja 1945, ko so partizanske čete vkorakale v Ljubljano. Ena zadnjih bitk druge svetovne vojne se je bila na slovenskih tleh, na Poljani pri Prevaljah.

Kako pomemben je bil takratni upor in da je življenje osmišljeno samo v svobodni in prenovljeni domovini, so se zavedali vsi slovenski napredni misleci in kulturniki tistega časa, med njimi

tudi Karel Destovnik - Kajuh. Nekaj dni po sestanku v Vidmarjevi vili v Rožni dolini, 28. aprila 1941, so v Šoštanju nemški gestapovci aretirali še ne dvajsetletnega domačina Karla Destovnika in ga odpeljali v zapore v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, od koder so ga po zasliševanjih in mučenjih po nekaj tednih izpustili. Karel je bil že pred vojno izredno kulturno in politično aktiven. Njegovi literarni začetki segajo v leto 1938, zaradi naprednih političnih idej pa je bil celo za vselej izključen iz celjskih gimnazij in prepoznan kot državni sovražnik. V Ljubljani, kamor je odšel, ker se v Šoštanju ni več počutil varnega, se je priključil ilegalnemu gibanju in postal sodelavec Varnostno-obveščevalne službe Komunistične partije Slovenije, hkrati pa je sodeloval v mestnem kulturnem življenju. Konec leta 1941 je spoznal Silvo Ponikvar, svojo veliko ljubezen, ki ji je posvetil več pesmi. Avgusta 1943 je odšel na Dolenjsko v partizane, kjer je postal vodja kulturniške skupine XIV. udarne divizije NOV in POS. Ta se je pozimi leta 1944 odpravila na Štajersko, kjer jo je pričakala težka nemška ofenziva. Kulturniška skupina se je 22. februarja namestila na Žlebnikovi domačiji v Zavodnju, blizu Kajuhovega rodnega Šoštanja. Po prvih streljih, ko je hišo napadla nemška patrolja, je bil Kajuh mrtev. 21. julija 1953 mu je bil podeljen red narodnega heroja. Za njim so ostale njegove pesmi, izraz hrepenenja po družbeni spremembi in socialni pravičnosti, poziv k uporabi, prepleten z ljubeznijo, družino in smrtjo. Mnoge imajo močno sporočilno vrednost še danes in bodo odzvanjale tudi v prihodnje. Vse dokler se bomo ljudje morali upirati, vse dokler nas bo združeval zunanji sovražnik, vse dokler narodna zavest ne bo dosegla višje stopnje zavedanja – da smo resnično svobodni le takrat, ko v človeku prepoznamo samo človeka.

Zakaj ne nosite v dlaneh
svojih src, ljudje?
Zakaj vam niso vpisane v očeh
vaše misli in želje?
Kajti prav v teh dneh,
ko je vsaka slutnja greh,
ko si vsak želi uteh
in skriva vsak po svojih se poteh,
prav v teh, prav v teh usodnih dneh
bi morali nositi vsi srca v dlaneh ...
In kadar bi se zavedeli,
kaj naš up velja,
kaj velja naš težki boj,
da ni malo naših,
da nas je nebroj!

Ljudje,
če v vaših bi očeh razbral,
po kakšnih hodite poteh,
in če vsakdo od vseh src
na dlan bi dal,
da človek bi človeka prepoznal,
takrat bi v hipu
stari svet propal ...

(Karel Destovnik - Kajuh: Ko človek bo človeka prepoznal)